

Austro-libertarianismul și teza că *jus naturalis* e unicul cenzor rațional al legii, nu „eficiența”

Octavian-Dragomir Jora

The fallibility of the “efficiency” concept as developed by the neoclassical economists (in a non-personal and non-subjective perspective) laid the foundations for an allegedly objective and value-free – but, de facto, a meaningless, non-realistic and arbitrary – perspective on law-as-a-social-wealth-maximizer-device. The acquis of the Austrian School in the field of Law & Economics is threefold: first it demonstrates that law has an a priori, rationalistic and natural way of being discovered (although in history the path of natural discovery was surpassed by the “positive” political design) and an unique embodiment – private property; secondly, the analysis of efficiency can by no means preclude the analysis of the proper arrangement of (property) rights, as, ultimately, efficiency can be asserted only by the acting people, regarding only their own acts and involving only their own property; thirdly, only as long as we agree that the ethics of property is the reasonable censor of law, can, therefore, law’s influence on economy be formulated – with those laws granting invasion on property (aggression) being, by necessity, harmful for social efficiency and wealth, while those consistent with the property rights becoming the very premises of (ex-ante) Pareto efficient outcomes in society (though not an ex post guaranty, this as long as man is not an errorless being).

Key words: *law & economics, Austrian School, property economics.*

JEL classification: B53, K1

Introducere

Paradigma *Law & Economics* rămâne una dintre cele mai intrigante cazuri de confuzie a genurilor, deși cazul ei poate fi salvat intelectual...

...Da, este mai presus de orice controversă faptul că știința economică se ocupă (și) cu impactul legislației¹ asupra comportamentului uman, precum și asupra funcționării economiei în ansamblul ei. Există, însă, dezacorduri între economiști legate de domeniul de definiție al analizei

¹ În mod frecvent, termenii “legal”, “drept”, “etic”, “moral” sunt folosiți ambiguu, iar relația de ordine dintre ei ocultată din acest motiv. Opțiunea noastră, ancorată în tradiția austro-libertariană contemporană, exprimată de filonul Rothbard-Hoppe-Hülsmann, este de a privi interșanjabil termenii de “etică” și “dreptate”, iar aceștia să fie apoi deopotrivă dezomogenizați față de mult mai larga “moralitate” și, în același timp, ținuți cenzori ideii de “lege pozitivă”, de “legislație”. Precizăm sensul în care vom folosi termenii în continuare:

- *Nivelul legal*: Acesta are în vedere dreptul pozitiv, cel legiferat și practicat în mod curent într-o comunitate dată. În interiorul său acțiunile indivizilor se împart în *legale* și *ilegale*. Dar, caracterul legal formal al unei acțiuni nu este stație terminus în ceea ce privește discernământului aplicabil ei sub aspectul bunătații sau răutății ei. Legile pot fi proaste, iar supunerea lor nefericită. (Deci, cum judecăm deportarea anticomuniștilor în Gulagul Sovietic – formal legală – *versus* angajarea în câmpul muncii, dar sub nivelul salariului minim pe economie, adică “la negru” – formal ilegală? *Intuiția* ar părea să contrazică *legea*.)

- *Nivelul drept/etic*: Deci, se cere un nivel analitic al *principiilor generale ale dreptului* (sau, altfel spus, al *dreptului natural*, dacă conchidem că ceva natural și logic poate fi asociat ideii de dreptate). Legiferarea are nevoie de ele pentru a se întemeia. *Consensul legal dar împotriva naturii* produce consecințe *in mod natural rele* asupra societății pe care legea e chemată să o ordoneze; are și darul de a nu putea fi susținut la infinit, lucru rațional demonstrabil – generalizarea agresiunii până la limitele ei ultime ar avea ca limită ultimă extincția speciei. La acest nivel, acțiunile se împart în *drepte* și *nedrepte* (evident față de terțe persoane nu prin raportare la sine sau la divinitate). Doar coincidența legii și principiului de drept hrănește ordinea socială (cea maxim obținabilă, dată fiind natura umană cu bunele și relele ei). Doar așa agresiunea (inițierea violenței, asupra unui semen, ipostaziat în persoana și proprietatea sa, și în toate formele ei, de la “simplă” fraudă laucidă este separată de utilizarea legitimă a violenței în sens defensiv/restitutiv. În terminologia libertariană (Rothbard 1978; 1998) acest palier este denumit *etic*. Vom utiliza interșanjabil “drept” și “etic”.

- *Nivelul moral*: Al treilea și ultimul nivel al discuției. Aici acțiunile se împart în *morale* (*virtuoase*) și *imorale* (*vicioase; nevirtuoase*). Distanța fundamentală apare prin aceea că nivelul moral presupune căi virtuale *nelimitate* de a lucra virtutea (definită religios sau filosofic în conformitate cu un *Weltanschauung* personal asumat sau comunitar acceptat), posibilități care merg de la pragul minim desemnat de palierul etic (a nu-i transgresa libertatea și sfera legitimă semenului – cu alte cuvinte proprietatea privată legitimă) până la limita maximă a sacrificiului de sine de dragul celuilalt. Imoralitatea cuprinde in-etica, dar e mai largă. “Diferențialul” este pedepsibil strict prin oprobriu neagresiv, prin boicot (spre exemplu: boicotul ar fi maxima penalizare la adresa indecenței exercitată însă în limitele stricte ale *persoanei* și ale *proprietății* indecentului etc.)

economice puse la lucru anume într-o incursiune pe tărâmul judecăților *juridice*. Apartenenții Școlii Austriece de Economie (ȘA) și ai curentului libertarian de filozofie politică și drept ce îi este co-extensiv – la a căror tradiție epistemologică și metodologică se raliază autorul următoarelor rânduri¹ – nu sunt adepții ideii că economia ar putea fi un substitut serios pentru studiile legale sau pentru jurisprudență. Diviziunea muncii între economiști și juriști trebuie asumată dintru bun început. Însă cooperarea în virtutea diviziunii intelectuale a muncii trebuie constatată deopotrivă. Deciziile instanțelor de judecată și legislația au un impact profund asupra activității economice prin simplul și banalul fapt că ele *definesc* și *modifică* drepturi de proprietate. Iar economiștii au fost dintotdeauna interesați în evaluarea acestui impact, deși uneltele intelectuale nu au fost omogene sub aspectul realismului lor, bunăoară, între neoclasici, coaseeni sau austrieci, atunci când aceștia au intrat pe terenul îndeobște cunoscut în literatură ca *Law și Economics*².

¹Un superb citat aparținând „decanului” ȘA, Ludwig von Mises, în traducerea lui Mihai-Vladimir Topan, despre acquis-ul epistemologic al școlii, marca a durabilului său realism metodologic.

« Ceea ce diferențiază Școala Austriacă și îi va conferi un prestigiu peren este doctrina acțiunii economice, în contrast cu una a echilibrului economic sau a nonacțiunii. Școala Austriacă utilizează conceptele de repaos și echilibru, indispensabile pentru gândirea economică. Dar este în permanență conștientă de natura pur instrumentală a acestor idei. Această școală vizează explicarea prețurilor efective plătite la piață, și nu doar pe cele care s-ar putea obține în anumite condiții niciodată realizabile. Respinge metoda matematică nu din ignoranță sau aversiune pentru precizia matematică, ci pentru că nu pune accent pe descrierea detaliată a condițiilor unui ipotetic echilibru static. Școala Austriacă nu s-a lăsat nicicând cucerită de iluzia fatală conform căreia valorile pot fi măsurate și n-a înțeles nicioată greșit ideea că datele statistice n-au nimic de-a face cu teoria economică, ci că țin doar de istoria economică. » (Mises 1978, 7)

² “Law and economics has become a vast and heterogeneous discipline, reflecting several traditions, sometimes competing and sometimes complementary, including the Chicago School of Law and Economics, the New Haven School, Public Choice theory, Institutional Law and Economics, New Institutional Law and Economics and Austrian Law and Economics.” (Krecké 2001, 1) Vezi și Krecké (1996; 2002), Șíma (2004; f.a.).

Despre originile Law and economics, spune Șíma (2004, 1 și urm.):

“Despite this contemporary idea that the law & economics movements started in the 1950s, older scholarly works touched upon the problem of economics and the law, and make cases for other scholars to be the founding fathers of the discipline. For example, recent scholarship has

- Dominantă în secolul trecut a fost analiza bazată pe construirea de *modele de echilibru*, surprinzând, odată, situații identificabile înainte și, respectiv, după o modificare a drepturilor de proprietate, și, ulterior, pe compararea celor două modele.

- Începând cu deceniul al șaptelea, Ronald Coase și discipolii săi din Școala de la Chicago aveau să exploreze o altă dimensiune a relației dintre *Law* și *Economics* încercând să demonstreze faptul că o analiză comparativă a intervenției publice în economie are ceva de spus în privința modului în care *legea pozitivă* (legislația) – și, mai ales, așa numita *judge-made law* – ar trebui să defînească drepturile de proprietate.

În prezent, ambele abordări – atât cea *pozitivă*, a analizei „la echilibru”, cât și cea *normativă*, a „legiferării eficientei” – coabitează în interiorul viziunii *mainstream* asupra studiului în domeniul Law and Economics.

Abordarea *alternativă*, venită din zona Școlii Austriece contemporane, nu este lipsită, în pofida disonanței profunde față de curentul

brought attention to the period of 1830-1930. In a review of Heath Pearson's book *Origins of Law and Economics*, Juergen Backhaus writes:

There is a consensus on the American side of the economics profession that law and economics . . . is a phenomenon which originated at the law schools of the University of Chicago and Yale University after WWI. . . . This consensus is laughable.

Wolfgang Dreschler identifies two other antecedent traditions from the same time period. One such tradition is from the Netherlands, and the other is the German tradition of *Staatswissenschaften*.

One of the movement's foremost thinkers, Richard Posner, cites Jeremy Bentham as -the first economist of non-market behavior- and, as such, an intellectual ancestor to the modern law & economics paradigm. Likewise, Armen Alchian, in discussing his famous article "The Theory of Property Rights", acknowledges that "[o]ne can't help to see the whole issue in Adam Smith's famous section on the university" [cu celebra promisiune smithiană, din *Teoria sentimentelor morale*, dar nematerializată, de a scrie un tratat în care să pună bazele unui "system of those principles which ought to run through, and be the foundation of the laws of all nations" – n.n.]

Și conchide Șîma (2004, 77) nu înainte de a menționa contribuțiile valoroase, dar pe nedrept ignorate în filiația Law and Economics ale "armoniștilor francezi" (Bastiat și Molinari) ș.a.:

"It is clear that the more modern the era we study, the more candidates we have for founding fathers of law & economics. Thus, the idea that the movement originated in the 1950s may overstate the originality of the movement. However, is there any other time in the history of economic thought that could with good reason be defended as the *proper* beginning of law & economics?"

dominant (*mainstream*), de o tradiție venerabilă care, finalmente, *se cerea* doar recuperată și resistemată.

Deosebită contribuție pe linie tradiției praxeologice moderne a ȘA a lui J. G. Hülsmann (2000), discipol al lui Murray Rothbard, la rându-i cel mai fidel continuator al operei fondatorului ȘA moderne, Ludwig von Mises, – *originală* prin recuperarea „austriacă” a unei tradiții analitice care se revendică din opera lui Frédéric Bastiat, marele economist francez de secol XIX – reprezintă, în opinia noastră, unul dintre tratamente actuale ale ȘA cele mai relevante pentru realismul și raționalismul, specifice școlii, în zona *Law and Economics*.

„The advantage of the Austrians is that they were never burdened by the conceptual heritage from which Coase and his followers had to free themselves. Present-day Austrians can build on grounds that are not infected by notions of perfect equilibrium and quantifiable subjective value. They can build on works by great predecessors such as Böhm-Bawerk, Mises, Hayek, and Rothbard, who have explored the impact of the law on the economy in various fruitful ways. But this heritage entails the responsibility to actually enter the construction site and to repair, extend, and embellish the existing buildings from roof to cave.” (Hülsmann 2004, 5 și urm.)

Denumită simplu „property economics”, abordarea lui Hülsmann (2000) reprezintă o reacție motivată de nevoia de *realism*, carent deopotrivă în cazul definirii coaseene a drepturilor de proprietate, precum și în cel al modelării la echilibru.

Hülsmann propune o analiză comparativă a două tipuri de apropiere, reciproc exclusive: sunt comparate efectele aproprierii realizate *cu* consimțământul proprietarului prezent al unui bun economic cu efectele ce decurg din apropierea realizată *fără* consimțământul acestuia. Aceste efecte *relative* (ale faptelor la contra-fapte) sunt *constante în timp și spațiu*.

Respectivele comparații fundează o clasă particulară de legități economice, denumite de Hülsmann *legi contrafactice ale aproprierii*.

Hülsmann argumentează, deci, faptul că studiul acestor legi (*lu* „raporturi esențiale, necesare, generale, stabile și repetabile”) permite evaluarea impactului *legii* (*lu* „normă de drept cu caracter obligatoriu”) asupra economiei, fără a mai recurge la ipotezele adiționale ale *stării de echilibru*.

Ele arată *apriori* că agresiunile contra persoanei & proprietății – vom vedea, definite potrivit „standardului natural” – reprezintă alocări *ineficiente social* ale resurselor rare prin faptul că alterează cursul urmării *subiective și voluntare ale rețetelor proprii și personale de bunăstare și eficiență* (vom vedea, singurele legitim asertabile științific) ale individului (favorizând selectiv și necuvenit pe alții, fără ca *utilitatea* agresorilor, beneficiarilor agresiunii, să poată compensa „social” *disutilitatea* victimelor).

„Counterfactual laws of appropriation can be applied in realistic analyzes to describe the impact that the positive law has on the economy. Because they are counterfactual laws, they exist and operate independent of any factually given legal framework. Either the positive law protects appropriation by consent; or it makes provisions for forced appropriations. Yet whatever the stipulations of the positive law might be, their economic impact can be explained comparatively in light of counterfactual laws of appropriation. Economists can therefore with full justice engage in aprioristic analysis of the social reality.” (Hülsmann 2000, 66)

În continuare vom identifica foarte succint evoluțiile în ordine istorică ale binomului dreptate-eficiență, încheind cu aserțiunea potrivit căreia *producerea generalizată eficientă de avuție și producerea dreaptă de ordine socială natural neconflictuală* sunt fenomene strict co-extensive ce nu pot fi decuplate, cu discernământ, decât din rațiuni de specificitate a analizei nicidecum de ontologie neomogenă. Mai mult, prima este naturalmente secundară ultimei, are nevoie de exigența subiectivismului și individualismului metodologic pentru a putea opera legitim în „judecăți sociale”; dimpotrivă, ideea de fondare a dreptului pe judecăți de eficiență, încercată de varii doctrinari e *frauduloasă intelectual*.

1. Nihilismul *criteriului eficienței* utilizat în drept

Este de bun simț falsitatea aserțiunii că legea pozitivă este autoreferențială și că ea *își atinge scopul* cu cât este mai mult respectată.

Valoarea legii are nevoie de un test rațional, nu de observația respectării, de fapt a *enforcement*-ului ei. Nonsensul provine din aceea că ideea de *drept* (dreptate) o precede logic și onto-logic și o sancționează pe cea de *lege* (vezi prima notă de subsol), altfel am ajunge la afirmația contra-intuitivă că orice lege în vigoare este bună la locul și timpul ei (fie societate democratic-liberală, fie lagăr de concentrare nazist).

Istoric s-a putut observa că nu există decât trei proceduri concurente de stabilire a principiilor pe baza cărora este fondat dreptul societăților umane: (1) ascultarea și urmarea tradițiilor cutumiare ale tribului sau ale comunității umane de care aparține individul; (2) supunerea în fața ordinelor arbitrare și circumstanțiale ale celor care se găsesc în fruntea aparatului politic de stat la un anumit moment istoric; (3) utilizarea rațiunii umane pentru descoperirea dreptului natural.

Acestea sunt, în ultimă instanță, singurele modalități posibile de determinare a oricărui sistem al *legii pozitive*.

În ciuda ereziilor mai mult sau mai puțin dezinteresate, rațiunea umană deține, totuși, capacitatea independentă de a descoperi, de a discerne criterial, „legea bună”, *dreptul* (îi vom spune natural(ă) în virtutea unei tradiții consacrate), pornind de la tendințele profunde ale naturii umane [care sunt] absolute, imuabile și universale valide în toate timpurile și în toate locurile (vezi în tradiția austro-libertariană remarcabilele lucrări ale lui Rothbard (1978, 1998) la care vom reveni la punctul 2.).

Rațiunea umană a fost mereu în postura să descopere acel ansamblu obiectiv de norme etice necesar în evaluarea legitimității acțiunilor umane în orice moment și în toate circumstanțele cu scopul oferirii unui sistem de referință *realist* al unei *ordini non-conflictuale* pentru

societatea reală. Vom vedea ulterior criteriul axial ipostaziat de *non-agresarea persoanei și proprietății personale*.

Dovezi istorice al teoretizării în acest spirit există de la Lao Tzu (Rothbard 1995, 23 și urm) sau la experiențele juridico-legale ale celților irlandezi din perioada pre-invaziei engleze (Peden 1977). Odată găsite, aceste criterii obiective devin, în absența coerciției, *ghidul necesar* formării sistemului dreptului pozitiv și/sau reformării aranjamentelor legale existente.

Cu toate acestea, „criteriul eficienței”, poate cel mai nefericit și inoportun, (Rothbard (1997a) îl numește mit), avea să se instaureze în postura de busolă magnetizată a gândirii legale a ultimei jumătăți de veac XX.

Abordarea „eficientă” a legii, instituționalizată în modul normativ („așa trebuie să fie legea” – ca opusă perspectivei *descriptive* anterioare – „așa e făcută dintotdeauna legea”) în urmă cu peste trei decenii între alții de judecătorul Richard Posner și de Școala de la Chicago (al cărei fondator în zona de *Law & Economics* fusese Ronald Coase) a ajuns, între timp, o piesă oarecare în alambicul viziunilor postmoderne despre drept.

Totuși, în ciuda acestei (meritate, după cum vom argumenta) declasări istorice, abordarea „eficientă” rămâne poate cea mai „luată la bani mărunți” teorie a dreptului din vremurile noastre, fie în baza argumentului empiric potrivit căruia nu prea se verifică în teren, în *praxis*-ul juridico-legal prezumata construcție „efficiency-oriented” a *legii pozitive*, fie că însuși conceptul de „eficiență” (socială) este într-atât de vid de conținut și lipsit de sens, încât o teorie a dreptului care să se revendice de la acesta reprezintă un veritabil construct nevertebrat științific.

În acest spirit, Elisabeth Krecké (2001) realizează o trecere în revistă a eșecurilor „eficienței” în a răspunde nevoii de fundamentare a legii, fie la modul *descriptiv* – „nu se prea poate dovedi că legea a fost vreodată orientată cumva implicit înspre augmentarea eficienței actelor sociale”

–, fie la modul *normativ* – „iar dacă încercăm științific să o croim astfel s-ar putea să avem niște probleme de tip imposibilitate metodologică și epistemologică”.

Krecké (2001) disjunge între două „epoci” ale conceptualizării eficienței în analiza dreptului: *etapa descriptivismului* și *etapa normativismului*.

I. *Etapa descriptivismului*: până la finele deceniului opt, analiza economică tradițională a dreptului (*Law & Economics*) urmărea, prin intermediul unor modele economice mai mult sau mai puțin sofisticate, să sublinieze mecanismele prin care legea încuraja comportamentele eficiente. Prin observație empirică era cumva revelat faptul că, într-un mod sistematic:

„[F]or centuries common law judges have developed an intuitive sense of economics by seeking, more often implicitly than explicitly, to arrange legal rules so as to maximize efficiency, either by minimizing the costs of entering into bargains, or by simulating the state of affairs that would have been the outcome, had free bargaining been possible among conflicting parties.” (Krecké 2001, 3)

În consonanță cu teoria economică standard (neoclasică), actul de justiție era considerat unul menit să corecteze eșecurile unei piețe libere. Construit pe ideea analizelor de tip cost social-beneficiu social, sistemul de *common law* (aranjamentul legal asociat îndeobște „lumii libere”) a fost interpretat din acest punct de vedere ca un instrument dedicat istoric *maximizării avuției societății*. Concret, în domeniul dreptului civil, spre exemplu, principiul răspunderii legale ar fi în mod sistematic plasat în sarcina părții care ar fi putut să evite accidentul cu cele mai mici costuri. La un moment dat, însă, succesul unei atare descrieri a realității a început să fie tot mai sporadic, evidența empirică favorabilă tezei că „ideea de drept o urmează pe cea de eficiență” fiind invalidată.

- O dată, există *probleme de ordin informațional și de rigoare a aparatului statistic*: bunăoară, pentru a compara cu sens eficiența comparată a

combaterii delictelor, de orice tip, între două aranjamente legale, economistul ar trebui să evalueze nu doar numărul abaterilor de la lege realizate efectiv (sau costurile asociate lor), dar și numărul (și costurile asociate) abaterilor prevenite (indicator inaccesibil din cauza caracterului *contrafactual*), ca urmare a efectului de descurajare al legii respective.

- Apoi, există o mulțime de modele ce generează răspunsuri contradictorii la analizarea aceleiași spețe legale ceea ce a subminat continuu încrederea în coerența și consistența analizelor de eficiență.

- Și nu în ultimul rând, poate cea mai grea lovitură a venit din partea realității că practicile legale mai degrabă infirmă decât confirmă concluziile analizei descriptive a dreptului. Astfel, am avea, o dată, eliminarea principiului *cauzalității* („doar” fundamental în drept!) din analiza practicilor legale și înlocuirea lui cu instrumente de ordin matematic (*probabilități, contravaloare monetară, număr de măsuri de prevedere luate*) adoptate din rațiuni de „progres științific”. Iar, apoi, avem o armată de analiști economici, dotați cu aceste instrumente de import (economia neoclasică!), care se chinuie să demonstreze eficiența economică a unui sistem *common law*, care, în sfera răspunderii civile, este, totuși, prin proiect, construit pornind de la principiul *cauzalității*! Inadecvarea instrumentului de analiză este scoasă la lumină de concluzia de un absurd sfidător: *cauzalitatea* ar deveni o „anomalie” cu care se confruntă testele de eficiență, observă și Krecké (2001).

„On one hand, the traditional corrective-justice principle of causation, which most law and economics scholars consider as an intuitive and unscientific approach, is deliberately evacuated from the analysis. Law and economics models are built on mathematical relations between “objective” variables such as the probability that an accident occurs, the monetary value of the damage, the amount of precaution measures undertaken by the involved parties, etc., rather than on the causal link existing between the author of a damage and his victim. The elimination of causation from scientific discourse and its replacement by precise mathematical terms is widely acclaimed among law and economics advocates as an “evidence of scientific progress”.

On the other hand, descriptive economic analysis of law seeks to empirically prove that the common law is efficient. Yet, traditional common law in the field of tort liability is essentially built on the principle of causation. How then can the common law be efficient in the sense suggested by economic analysis of law? Some authors have argued that “most”, but “not all” of the common law is efficient. Posner for instance states that “the common law’s commitment to efficiency is strong, but not total”. While the common law system in general tends to promote economic efficiency, some anomalies could subsist in particular. But can causality, this central and fundamental principle of tort law, be seriously considered as such an anomaly? This conclusion would certainly be senseless. The problem is really difficult to solve, which explains not only numerous concessions to the logic of causality in standard law and economics, but above all the emergence of prescriptive suggestions on the way how tort law should be designed in order to be efficient.” (Krecké 2001, 4 și urm.)

II. *Etapa normativă*: dezamăgirea suferită de către „economiiști dreptului” a mutat încet-încet accentul dinspre o teorie explicativă spre una de factură normativă – „nu putem dovedi că dreptul este construit să slujească eficiența, atunci măcar să îl facem să fie!”

Tratând, în continuare, legea ca pe un instrument generator de eficiență, analiza economică normativă a purces în mod deliberat la *reducerea legii la scopul său economic*. Fideli logicii împământenite în teoria economică potrivit căreia etica reprezintă un ceva eminentamente subiectiv și arbitrar și că nu are ce să caute în preajma analizei economice, cea mai mare parte a economiștilor dreptului au început să se prezinte pe sine drept oameni de știință *value-free* și adogmatici, ce își pot respecta condiția numai eliminând scrupulos orice judecată de valoare din analiza deciziilor, procedurilor sau instituțiilor legale.

Mai mult, această habotnicie pozitivistă a fost dusă încă și mai departe: schisma dintre economie și etică a fost urmată subit de divorțul (fatal în orice societate unde *homines* care nu au fost dresați să fie doar *oekonomici!*) între *dreptul natural* și *legea pozitivă!*

Altfel zis, orice concept care nu poate fi cuantificat sau formalizat este considerat suspect de judecată de valoare.

Obiectivarea dreptului a strâmbat dreptul.

“It is essentially for this reason that the idea of justice is devalued in traditional law and economics. Considered as an intuitive, arbitrary, irrational and metaphysical concept, justice is deliberately ignored. Instead, economic efficiency is advanced as an objective criterion.” (Krecké 2001, 7)

Maximizarea avuției sociale avea să se instaleze în postura de criteriu care să reflecte idealul sistemului legal bun. Se făcea astfel trecerea de la viziunea potrivit căreia *eficiența este în sîrea actului de justiție*, la aceea potrivit căreia, într-o lume a rarității, *risipa reprezintă cea mai mare nedreptate*. Artefactele intelectuale nu aveau să lipsească (vezi celebrul criteriu Kaldor-Hicks¹ considerat superior vechiului utilitarism paretian²).

“The criterion of financial compensation elaborated by Kaldor and Hicks in the thirties, considered as the equivalent of social wealth maximization, is presented as a more attractive and practicable moral

¹ Criteriului Hicks-Kaldor indică aceea că *o politică ar trebui adoptată dacă și numai dacă cei care au de câștigat de pe urma aplicării ei vor fi în câștig chiar și atunci când vor compensa în totalitate pierderile celor care au de suferit de pe urma aplicării ei*. În practică, acesta a evoluat într-un criteriu fundamental al analizei cost-beneficiu: *când valoarea monetară netă a raportului dintre câștiguri și pierderi ale părților implicate se însumează, o sumă pozitivă justifică adoptarea politicii*.

Dar, după cum vom aminti pe scurt în continuare, o astfel de “sumă” presupune capacitatea unității monetare de a fi referențial pentru comparația interpersonală, ca o entitate înțeleasă a avea valoare egală pentru orice persoană implicată. Or asta contravine teoriei elementare care zice că valoarea e subiectivă și ordinală, iar prețul monetar nu măsoară valorile tranzacționate, ci marchează faptul că pe scara individual a preferințelor cantitatea de monedă plătită e pentru cumpărător inferioară valoric bunului achiziționat; și invers pentru vânzător.

Măsurabilitatea, agregativitatea și comparabilitatea valorilor în împrejurări diferite și cu atât mai mult între persoane diferite e, astfel, o practică frauduloasă intelectual!

² Optimul lui Pareto, reamintim, este acea stare a lucrurilor în care este imposibil a face un individ mai bine situat (a-i spori bunăstarea), fără a face un altul să fie mai prost situat. Tot ce are în vedere acțiuni de policy până la un atare punct de maxim sunt îndreptățite de logica utilitaristă ca fiind maximizatoare ale bunăstării sociale (Pareto-eficiente). Dar, vom vedea că standardul Pareto nu are forță decât în combinație cu standardul *non-agresării persoanei și proprietății* în absența căruia nu se pot face judecăți despre «situarea» unei persoane.

principle than classical utilitarianism and the Pareto criteria. According to Posner, it is a happy compromise between two moral principles open to criticism, retaining their virtues and eliminating their bad features. This allegation has been under severe attack by critiques who have shown that if anything, just the opposite is true: wealth maximization exhibits the vices of both and the virtues of neither” (Krecké 2001, 7).

Extrem de puține energii au fost puse în slujba justificării rațiunilor pentru care un concept extra-legal, venit dinspre economie, a ajuns să fie înscăunat în postura de criteriu ideal de drept; dezbaterele în domeniu au explorat mai degrabă partea tehnică, instrumentală, iar principiul a fost luat de bun aproape *apriori*. Doar recent, economiștii au început să investigheze *eficiența*, instrumentul pe care economia l-a exportat să guverneze legea.

De pildă, avem cazul teoriei lucasiene a „așteptărilor raționale”, mai deferentă cu virtuțile sociale ale liberei acțiuni umane rațional orientate. Dar nici ea nu s-a dovedit larg convingătoare, „but for the wrong reasons”:

“Ulen (1999), for instance, criticizes the traditional rational choice theory for being unable to provide legal economists with a methodical account of the fallibility of human reason. He makes the success of future law and economics dependant on the development of a more complex and complete theory of human decision-making which combines rational choice theory with coherent insights of human fallibility. Such a theory would be vastly more satisfying than rational choice theory in order to serve as a foundation for the elaboration of legal systems whose goal it is to create incentives for individuals to act efficiently” (Krecké 2001).

Criticarea teoriei așteptărilor raționale nu pare constrângător convingătoare, ea marșând, de o manieră relativistă, pe ideea că descoperirile de mâine ar putea dovedi că ceea ce e nedrept (citat ca ineficient) azi, ar putea fi drept mâine:

„For instance, while in a given context rational choice theory might concede that it is better to leave wide freedom of action to individuals (on the ground that they, not some outside party, are the best judges to evaluate the merits of decisions concerning themselves), a more elaborated economic theory of human behavior might underline the fact that in the

given field, people systematically take wrong (i.e. socially inefficient) decisions, -for instance by exaggerating present pleasures and underestimating future costs of a decision like smoking. In this case, it would be more efficient to grant less liberty to them. As a result, social efficiency may, in some cases, justify legal manipulation and coercion” (Krecké 2001).

Dintre toate rechizitoriile împotriva idolatriei eficienței și a înscăunării economiei neoclasică în rolul de reper științific pentru ideea de drept, poate cel mai „stabil”, „non-circumstanțial”, „non-relativist” avea să vine din partea unui lui Murray Newton Rothbard, reprezentantul poate cel mai complet al ȘA post-misesiene. Critica sa la adresa eficienței (Rothbard 1979), premează de un mai vechi excurs fundamental în *economia bunăstării* (Rothbard 1956), avea să anunțe opera sa decisivă *Ethics of Liberty*:

Fundamentală devine pentru Rothbard identificarea *relației de ordine* între argumentele de *eficiență* și cele de *dreptate*. Apelând la teoria austriacă a valorii (ordinale, personale), Rothbard ([1956] 1997a) oferă în articolul „Mitul eficienței” o critică severă la adresa tuturor încercărilor de transgresare a eticii proprietății private și de apelare la aritmetica socială ca modalitate „obiectivă” de justificare a interferenței agresive cu libertatea și proprietatea privată.

Idea fundamentală, pe care o vom urmări pe tot parcursul lucrării noastre, e aceea că în absența unei *teorii a proprietății apriori*, metodologic și etic rațională și naturală, soluțiile problemelor rarității, pe care le putem numi *sociale*, în sens larg, sau *economice*, în sens restrâns, sunt vide de orice conținut științific (după cum sunt deopotrivă de vide și din unghiul unei construcții morale).

Vom încerca să reconstituim, foarte pe scurt, argumentul rothbardian într-o serie de propoziții-cheie:

i. Economia este știința acțiunii umane, iar una dintre motivațiile acțiunilor umane este, fără doar și poate, *eficiența*. ii. Eficiența intervine atunci când acțiunea umană se soldează cu *atingerea scopurilor*, deci eficiența este atributul economic al *acțiunilor umane* de succes, deci,

“eficiența” nu poate să fie aplicată decât *acțiunilor personale*. iii. Aprecierea *succesului* sau a *eșecului* unei alegeri, al unei acțiuni, nu poate fi valabilă, în ultimă instanță, decât dacă aparține persoanei care acționează (inclusiv sfaturile sunt valoroase doar dacă sunt urmate de cel sfătuit și nu *per se*), deoarece aprecierea este în conformitate cu resursele, anticipările și preferințele sale subiective. iv. Eficiența are aceeași natură ca și categoria economică de cost. Costul aferent oricărei acțiuni este *subiectiv* și *efemer*. Costul și eficiența nu sunt obiective, identificabile și măsurabile științific de către economist, din postura lui eminentă, de observator extern al acțiunilor individuale. v. Eficiența, susține Rothbard, nu poate fi *măsurată* nici chiar de persoana ce acționează. Pentru Rothbard, “eficiența” este un concept eronat chiar atunci când este aplicat acțiunilor indivizilor în raport cu propriile scopuri: nimeni nu poate deține cunoașterea perfectă asupra evenimentelor viitoare. (Poziția lui Rothbard este exagerată pentru că dusă la extrem trimite în desuetudine instrumentarul calculului economic în termeni cardinali, monetari, precum și ghidajul activității economice prin evidențierea de profituri și pierderi). vi. Doar în cazul *schimburilor voluntare* ambii participanți la fiecare schimb în parte *au ocazia* de a obține rezultatele dorite. În cazul *coerciției* numai cel care exercită constrângerea poate obține ceea ce dorește, prin limitarea drepturilor de proprietate, deci a libertății celuilalt – “eficiența pentru ce scopuri?”. vii. Nimeni nu poate măsura beneficii și prejudicii (sociale) conexe unei operațiuni de tip coercitiv; măsurarea devine de fapt ilegală, deci, neștiințifică. Dacă utilitatea nu poate fi măsurată cardinal ci conceptualizată riguros doar ca relație ordinală subiectivă și revelabilă ex post doar prin acțiune ca *preferință demonstrată*, atunci este cu atât mai lipsită de sens încercarea comparațiilor intersubiective de utilitate. viii. Caracterul subiectiv și personal al eficienței, precum și imposibilitatea comparațiilor interpersonale de utilitate demonstrează de ce eficiența nu poate reprezenta deloc un *criteriu*, mai ales în ceea ce privește evaluarea legii, a drepturilor de proprietate sau a politicilor statului. ix. Majoritatea oamenilor ‘de știință’ cred că este imposibilă o teorie obiectivă a dreptății bazată pe principii etice universale. Dar

știința economică ne învață nu că principiile etice sunt subiective, ci faptul că utilitățile și costurile sunt categorii economice subiective. x. Trebuie recunoscută necesitatea criteriilor și aceasta ridică problema restructurării gândirii economice în special când vizează aspecte de *policy* pornind de la etică, deoarece eficiența nu poate să ne ofere un fundament pentru etică. Ci dimpotrivă, judecățile de eficiență capătă sens numai și numai odată ce poziția etică corectă este asumată.

2. Autonomia dreptului în raport cu eficiența și fundamentele ei naturale și raționale

Relația dintre drept și economie propusă de reprezentanții ȘA este de o altă natură decât cea din *Law & Economics*-ul clasic.

Pentru ȘA, dreptul se fundamentează pe o logică autonomă, non-empirică, ancorată în natura și rațiunea umane (Hoppe 1989; 1993), descoperibilă rațional.

Respectarea dreptului natural, fondat strict pe principiul non-agresiunii (Rothbard 1978; 1998; Hoppe *op. cit.*), reprezintă condiția necesară – deși nu una și suficientă a eficienței:

- doar într-un cadru non-agresiv, eficiența poate fi asertată și asta doar de individul care acționează în raport doar cu acțiunile proprii. Condiția necesară a eficienței este acțiunea voluntară. Generalizând, doar într-un cadru al interacțiunilor sociale voluntare se poate pune problema *eficienței sociale*, ca eficiență accesibilă (nu garantabilă), fiecărui membru al societății. *Alcumva nu.*
- dar eficiența înseamnă, finalmente, *absență a erorii într-o acțiune anume*, pe care doar non-agresiunea *nu* o poate elimina, dar care poate fi gestionată în piață de *antreprenorul* din fiecare dintre noi prin *calcularea în termeni monetari* a fezabilității relative proiectelor investiționale disponibile în care sunt prinse resursele aflate în proprietate – aceasta este baza alegerii, cel puțin *ex-ante* a celei mai bune alocări imaginabile a resurselor, iar în măsura anticipării corecte a configurației ulterioare a pieței, calculul stă la verificării ei *ex-post*.

Schimbul voluntar de prestații face ca problema eficienței măcar să poată fi pusă de fiecare participant la schimb în parte. Agresiunea poate fi eficientă doar pentru agresor (în mod necesar este *ex-ante*, de vreme ce agresorul a preferat agresiunea abținerii), dar un cadru general de eficiență, o *Pareto-eficiență socială*, nu poate fi definit atâtea vreme cât *ex-ante* există în mod *apriori* și câștigători și perdantși (indiferent de iluzia compensării *ex-post*). Deci, „eficiența socială” nu poate coexista cu ideea de agresiune asupra persoanei și proprietății, ci, dimpotrivă, problema eficienței, atât la nivel individual, cât și social, are sens doar odată ce cadrul etic se auto-susține în sine.

Dreptatea în tradiția ȘA este cel mai bine reprezentată ca și construcție intelectuală de contribuțiile lui Murray Newton Rothbard sau Hans-Hermann Hoppe. Ideea de dreptate a austro-libertarienilor este construită endogen – ca o descoperire *rațională, logică, naturală*.

Are în centru comandamentul „libertății-*qua*-proprietate”.

I. Contribuția lui Murray Newton Rothbard

Rothbard este unul dintre pușinii moderni, și, probabil unicul sistematic, recuperator al ideii de natură a omului și respectiv lege naturală, fondate și valorificabile pe/prin *rațiune și cercetare rațională*, centrate pe ideea de *drept de proprietate* ca decodor *realist și rațional* la întrebarea „ce am dreptul să fac aici și acum?” (*pentru a trăi într-o ordine socială a non-conflictului*, dată fiind raritatea – ce predispune la conflict!).

Dezvoltată în *Ethics of Liberty* ([1982] 1998), pledoaria rothbardiană pentru ideea de etică obiectivă, rațional descoperibilă - una opusă concepției mentorului său Mises care găsea refugiul legitim al considerațiilor etice în argumente externe, consecințialiste, care să demonstreze praxeo-logic¹ efectele pozitive ale unei ordini sociale a

¹ Reamintim, *praxeologia*, metoda paradigmatică a ȘA (în economie) inițiată de Mises, reprezintă procesul deducerii unor principii corecte din una sau mai multe propoziții axiomatiche aferente esenței acțiunii umane. Este bazată pe logica verbală, mai degrabă decât pe cea matematică, recunoaște natura subiectivă a preferințelor și valorilor indivizilor, privește introspectiv ca un ghid folositor pentru discernerea adevărilor eterne și universale ale acțiunii

libertății și proprietății¹ (Jora 2009a; 2009b) – are la bază tradiția raționalistă (*aristotelico-*) *tomistă*, continuată de Suarez și ceilalți scolastici spanioli de la finele secolului al șaisprezecelea, ca opusă poziției *augustiniene* adoptată de scepticii în ceea ce privește putința de a sonda natura umană prin mijlocirea facultății rațiunii.

Astfel, faptul că legea naturală nu este deloc scandalos a fi tratată științific este argumentat după cum urmează:

„[L]umea constă dintr-un imens număr de *lucruri*, sau de *entități* observabile. Acesta este fără îndoială un fapt observabil. Deoarece lumea nu constă dintr-un singur lucru, sau dintr-o singură entitate omogenă, urmează că fiecare dintre aceste lucruri diferite posedă attribute diferite, altminteri ar fi toate același lucru. Dar dacă A, B, C etc., au attribute diferite, rezultă imediat că au *naturi* diferite. Rezultă, de asemenea, că atunci când aceste diferite lucruri se întâlnesc și interacționează, se va produce un anumit *rezultat*, delimitabil și definibil. Pe scurt, *cauze* specifice, delimitabile vor avea *efecte* specifice, delimitabile. Comportamentul observabil al fiecăreia dintre aceste entități este legea naturii sale, iar această lege include ceea ce se întâmplă ca rezultat al interacțiunilor dintre

umane și respinge apelurile obsesive ale pozitiștilor la verificare empirică continuă. Despre praxeologie și fundarea *economiei* (și *eticii*, într-o formă anume) în aceasta, vezi Hoppe (1992). Vezi și nota urm.

¹ Potrivit lui Mises, *scopurile ultime ale indivizilor nu pot face obiectul unei critici raționale autonome în termeni de bine și rău, praxeologia, metoda legitimă de analiză a acțiunilor umane potrivit concepțiilor sale, fiind o „știință a mijloacelor, date fiind scopurile”, nu una a scopurilor.* Pentru Mises, proprietatea și libertatea sunt bune pentru că produc efecte bune: *proprietatea privată, prin posibilitatea calculului economic pentru profit, realizat în termeni monetari, generalizat în contextul existenței piețelor – înțelese ca sisteme de contracte voluntare între proprietari de factori de producție și bunuri de consum – face cooperarea socială mai fructuoasă prin aceea că numai prin intermediul calculului economic se rezolvă problema coordonării diviziunii muncii și a structurării ierarhizate a bunurilor de capital; și doar cooperarea socială în regim de diviziune a muncii (vezi și reformularea lui Mises, în termeni de indivizi (nu țări) și de calcul monetar (nu ore muncă), a teoriei ricardiene clasice a avantajului comparativ) poate spori, realistic, prosperitatea (membrilor) societății.* O astfel de argumentație, deși în spirit corectă, avea să fie criticată de Rothbard ca neconvingătoare pe motiv că Mises proiecta asupra indivizilor umani o serie de *valori durabile care ar putea fi servite de logica libertății și proprietății*, dar în absența cărora pledoaria nu mai putea ține (Rothbard 1998, cap. 26). Era, deci, nevoie de o explorare rațională a *firii lucrurilor*, una inescapabilă în orice acțiune umană, în ciuda repudierilor declamative, ca bază instituțională solidă pentru o ordine non-conflictuală.

ele. Complexul pe care îl putem alcătui din aceste legi poate fi denumit structura *legii naturale*. Ce este „mistic” în lucrurile acestea?

În sfera legilor pur fizice, conceptul acesta se va deosebi în general de terminologia pozitivistă contemporană doar pe paliere filosofice înalte; dar aplicat la *om*, el este mult mai controversat. Și totuși, dacă merele și pietrele și trandafirii au, fiecare, propriile lor naturi specifice, oare este omul singura entitate, singura ființă care nu poate avea natură? Iar dacă omul are natură, de ce nu este și ea accesibilă observației și reflecției raționale? Dacă toate lucrurile au naturi, atunci fără îndoială natura omului este accesibilă cercetării; prin urmare, actuala respingere abruptă a conceptului de natură umană este arbitrară și *a priori*” Rothbard (1998, 9-10).

Etica legii naturale se referă la aceea că pentru toate viețuitoarele „bunătatea” înseamnă împlinirea a ceea ce este cel mai bun pentru tipul respectiv de creaturi – „bunătatea” este, prin urmare, relativă la natura creaturii aflate în discuție și absolută înăuntrul ei.

Aplicat oamenilor, etica legii naturale spune că bunătatea sau răutatea pot fi determinate în funcție de ceea ce împlinește sau compromite ceea ce este cel mai bine pentru natura omului¹; vezi superba sintagmă „binele e împlinirea firii”.

„Drept răspuns, putem arăta că perspectiva lor [a adepților legii naturale] identifică valoarea nu cu existența, ci mai degrabă cu împlinirea tendințelor

¹ Tot despre nevoia unei alte „căi” decât praxeologia pentru a găsi un răspuns tare la problemele eticii: „Legea naturală elucidează, prin urmare, ce este cel mai bine pentru om – ce obiective ar trebui să urmărească omul, astfel încât să fie cele mai armonioase și mai susceptibile de a-l face să tindă spre împlinirea naturii sale. Într-o manieră foarte semnificativă, așadar, legea naturală îi furnizează omului o „știință a fericirii”, deschizându-i căările care îl vor conduce la fericirea sa autentică. Prin contrast, praxeologia sau știința economică, deopotrivă cu filosofia utilitaristă, cu care această știință a fost aliată îndeaproape, tratează „fericirea” în înțelesul ei pur formal, de împlinire a acelor dorințe pe care oamenii se întâmplă – indiferent de motive – să le situeze sus pe scara lor valorică. Satisfacerea respectivelor obiective îi furnizează omului „utilitatea”, „satisfacția”, sau „fericirea”. Valoarea, în accepțiunea de evaluare sau utilitate, este pur subiectivă și stabilită de fiecare individ în parte. Această metodă este întru totul adecvată pentru știința formală a praxeologiei, sau a teoriei economice, dar nu în mod necesar și mai departe. Într-adevăr, în cadrul eticii legii naturale, scopurile se dovedesc a fi, în diverse grade, bune sau rele pentru om; aici valoarea este *obiectivă* – determinată de legea naturală a ființării omului, iar „fericirea” omului este înțeleasă în sensul ei obișnuit, *substanțial*.” (Rothbard 1998, 12)

determinate de structura entității existente. Mai departe, ea identifică răul nu cu non-existența, ci mai degrabă cu un mod de existență în cadrul căruia tendințele naturale sunt obstrucționate și împiedicate să se realizeze.... Tânăra plantă ale cărei frunze se usucă din cauza lipsei de lumină nu este inexistentă. Ea există, dar într-un mod nesănătos, sau privativ. Șchiopul nu este inexistent. El există, dar cu puterile naturale parțial nerealizate.... Această obiecție metafizică se bazează pe ipoteza comună că existența este pe deplin realizată, sau desăvârșită.... Dar binele este împlinirea firii” (Wild 1952, 4-5 *apud* Rothbard 1998, 13).

Normativă, construcția lui Rothbard nu este și neștiințifică (așa cum sub imperiul pozitivismului au fost asimilate judecățile de acest tip). Argumentele lui Rothbard fac apel strict la rațiune și la necesitatea înțelegerii naturii „constrângătoare” a inferențelor logice.

Osatura inferențială a teoriei etice rothbardiene *qua* răspuns *realist și rațional* la întrebarea „ce am dreptul să fac aici și acum?” arată astfel:

→ *orice persoană este proprietar al corpului său, precum și al tuturor bunurilor extrase din natură, cărora el le dă întrebuințare cu ajutorul corpului său, le transformă, înaintea oricărui alt semen de-al său; proprietatea implică dreptul oricărei persoane de a folosi toate aceste resurse (corporale și extrase/transformate) așa cum consideră de cuviință, atât timp cât prin aceasta nu modifică neinvitat integritatea fizică a proprietății altcuiva sau nu limitează controlul altcuiva asupra resurselor aparținând respectivului fără consimțământul acestuia (nu agresează);*

→ *odată ce o resursă a fost apropiată original (homestead) prin amestecarea muncii proprii cu ea (“mixing one's labor”, potrivit expresiei lui John Locke), proprietatea asupra acelei resurse nu poate, din acel moment, să mai fie dobândită decât prin mijloace voluntare (contractuale), ca transfer al titlului de proprietate asupra ei de la proprietarul anterior către cel următor;*

→ *aceste drepturi sunt absolute și nu pot face obiectul unor considerații utilitariste sau consecințialiste suplimentare;*

→ *orice atingere adusă lor e pasibilă de a fi incriminată în justiție de către victimă sau de către un agent al ei, iar verdictul dat în acord cu principiile responsabilității personale stricte a agresorului și proporționalității pedepsei...*

Linia de raționament a lui Rothbard prin care își apără *necesitatea* concluziilor este una extrem de constrângătoare logic. Astfel, dacă o persoană A nu ar fi este deținătorul propriului corp și al tuturor bunurilor apropiate originar cu ajutorul acestuia, ori produse, ori voluntar obținute prin acte de vânzare-cumpărare, donație, moștenire, putem concepe două alternative¹: sau o altă persoană, B, poate fi privită ca proprietar al lui A sau a tuturor bunurilor apropiate, produse sau obținute voluntar de acesta, sau ambele părți, A și B, trebuie privite ca co-proprietari egali ai ambelor corpuri și, respectiv, bunuri obținute cu ajutorul lor.

Problema insurmontabilă logic este, însă, că:

- primul scenariu alternativ nu poate fundamenta o etică a societății, unde prin asta înțelegem sumumul tuturor indivizilor umani (punerea problemei la nivel de comunități lasă nerezolvată raporturile între membrii unei față de ai altora), o etică rațională, absolută², deoarece norma propusă nu se aplică într-o egală măsură tuturor oamenilor qua oameni³ (nu trece, deci, „testul universalizării” al lui Kant).
- al doilea este inoperațional, deoarece A, pentru a acționa etic regulamentar, are nevoie și de acordul prealabil al lui B, acord care, acțiune validabilă etic fiind, are nevoie de girul lui A; dar A și B și toți semenii lor dintr-o astfel de societate ar muri până să deschidă gura (dacă ar ține la consecvență!).

Prin urmare, ne rămân doar *self-ownership*-ul și *homesteading*-ul. Ele trec și testul universalizării – sunt egal opozabile *tuturor* oamenilor – și asigură, în același timp și supraviețuirea speciei umane. Ele și numai ele

¹ Deși afirmația nu e exactă relevanța argumentului nu se schimbă.

² Cu asta ne ocupăm, relativismul etic fiind deja dovedit autocontradictoriu de vreme ce statuarea lui implică o afirmație etică.

³ Dincolo de alte considerente morale intrinseci, faptul de a nu îi recunoaște unui individ sau mai multor calitatea de om nu „viabilizează” norma, de vreme ce, între oamenii superiori rămași trebuie să existe în continuare un mod de a tranșa conflictele în lumea rarității. Rămâne, care va să zică, nevoia unei etici a societății oamenilor „superiori”...

reprezintă reguli și drepturi umane absolut, deci non-ipotetic, adevărate. Și numai în baza acestora, o teorie a contractelor și a pedep-selor/restituției capătă sens și devin operaționalizabile “fără rest”.

Conchide Hoppe:

“The rediscovery of property rights as the common foundation of both economics and political philosophy, and the systematic reconstruction and conceptual integration of modern, marginalist economics and natural-law political philosophy into a unified moral science: *libertarianism*.” (Hoppe 1998)

II. Contribuția lui Hans-Hermann Hoppe

Hoppe a justificat etica proprietății private diferită atât față de *teoria rothbardiană a drepturilor naturale*, cât și de *utilitarismul misesian* (Jora 2009a; 2009b). Axiomele teoriei drepturilor naturale se bazează în ultimă instanță pe natura umană, iar utilitarismul depinde de consecințele benefice ale domniei proprietății private asupra societății umane. Etica argumentației, pe de altă parte, se bazează pe integritatea deducției în stabilirea principiilor etice.¹ Există, totuși, o similitudine importantă între teoria drepturilor naturale și etica argumentației în aceea că ambele acceptă principiul lockean al *homesteading*-ului (aproprierii originare).

Construcția etică a lui Hoppe debutează cu aserțiunea esențială, comună de altfel și la Rothbard, că raritatea² nu e doar punctul de

¹ Variațiuni pe tema teoriilor raționale ale dreptului găsim la S. Kinsella (1996).

„The three approaches Kinsella surveys²⁴—argumentation, estoppel, and refutation of rights-skepticism—all achieve something quite important. They establish, by means of clear reasoning from irresistible axiomatic propositions, that (a) such things as rights do indeed exist and (b) those rights are attributes of an individual human actor, not of a collective. The power of these approaches lies in the fact that “they show that the opponent of individual rights, whether criminal, skeptic, or socialist, presupposes that they are true. Critics must enter the cathedral of libertarianism even to deny that it exists” (Kinsella 1996, p. 326).” (Sechrest 2004)

² “Thus human economy and property have a joint economic origin since both have, as the ultimate reason for their existence, the fact that goods exist whose available quantities are smaller than the requirements of men. Property, therefore, like human economy, is not an arbitrary invention but rather the only practically possible solution of the problem that is, in the nature of things, imposed upon us by the disparity between requirements for, and available

început al economiei politice, ci, în egală măsură, rosturile filosofiei politice derivă din aceasta.

Supra-abundența bunurilor nu ar face caducă doar problema economică, ci, într-un atare context, deopotrivă noțiunile etice de *bine* și *rău* (doar în sens laic, firește), *drept* și *nedrept*, nu ar mai emerge de vreme ce conflictele asupra utilizării resurselor nu ar mai apărea la rândul lor.

Discuția hoppeană va diferi, însă, prin următoarele:

(1) Deși necesară pentru apariția preocupărilor legitime ale filosofiei politice, raritatea nu este suficientă. *Conflicte* privind folosirea resurselor rare putem avea cu pisica birmaneză cu care locuim și ne subtilizează mâncarea din farfurie sau cu maidanezul comunitar care vrea să se înstăpânească asupra pantalonilor noștri. Nimeni (întreg la minte) nu și-a propus vreodată să rezolve conflictul *propunând* unor astfel de coabitări norme de proprietate. Evitarea posibilelor conflicte este o problemă tehnologică (“deportarea” pisicii, “alțoarea” maidanezului), nu etică. Pentru a deveni o problemă *etică* și a se putea propune *rezolvări*, este necesar ca actorii aflați în conflict să fie capabili, în principiu, *să argumenteze*. Expozeul de față confirmă faptul că problematizarea e tautologic argumentativă. A nega că filosofia politică presupune argumentare, este o *contradicție performativă*, deoarece negarea argumentabilității e un argument în sine. Hoppe pune discuția de mai sus sub marca lui “the apriori of argumentation”, concept revendicat de filosofi precum Juergen Habermas sau K. O. Apel.

quantities of, all economic goods.” (Menger 1976, 97) Sau: “Almighty God has created all visible and sensible things for the good of the human race in general... But of created things some are of such a nature that they are sufficient for the use of all men, as sun, moon, stars and sky, and to some extent also air and sea; others are not sufficient, namely such things as cannot be enjoyed equally by all. Of these ...some are such that they are immediately or in process of time consumed by use; immediately, as meat and drink; the very nature of these things does not admit of their continuing to be enjoyed in common; for as soon as any one consumes for his own account any part of the common provision, this is applied to the sustenance of that person and no one else; and here we see already something like ownership, springing from an act which accords with the law of nature.” (Grotius: *Jurisprudence of Holland*, I, p. 79 *apud* Šíma, f.a.)

(2) După cum este de netăgăduit faptul că etica necesită argumentație, la fel de netăgăduit e faptul că orice argument are nevoie de o persoană care îl afirmă. În plus, argumentarea nu este o „muzică a sferelor”, ci o formă de acțiune umană. Iar aceasta are o valoare practică (independentă de conținutul efectiv); iar dacă argumentarea privește comunicarea unei pretenții de adevăr sau a unui adevăr în sine, ajungem la concluzia că, în actul argumentării, trebuie să existe niște norme care să aibă sens la nivel intersubiectiv, adică să califice respectiva acțiune ca argumentare. Spune Hoppe (1988) „aceste norme trebuie să aibă un statut cognitiv special în aceea că ele sunt precondițiile practice ale adevărului”, fapt, iar, imposibil de negat.

(3) Din acest punct, Hoppe se desparte definitiv de Habermas și Apel, pe care îi „acuză” de imposibilitatea de a valorifica consecințele ultime ale logicii argumentative din cauza faptului că sunt ignoranți în materie de *teorie economică*, la fel ca mulți alți filozofi politici, dând dovadă de orbire intelectuală în conceptualizarea completă a *rărității*. Trebuie presupusă, atât timp cât se desfășoară argumentația, o recunoaștere reciprocă a controlului exclusiv al fiecărei persoane asupra resurselor rare ale propriului corp ca instrument al acțiunii și cogniției. Iar oricine ar încerca să conteste dreptul de proprietate asupra propriului corp (dacă ar face cu al interlocutorului acesta nu ar mai fi interlocutor ci obiect, fiind încălcată Regula de Aur a eticii sau în imperativul categoric kantian, potrivit căreia pot fi justificate doar acele norme care pot fi enunțate sub forma unor principii general valabile, *universalizabile* fără excepție) nu ar mai fi avut ocazia să deschidă gura dacă ar fi avut dreptate (sic!), de vreme ce ar fi ținut de consimțământul prealabil al unui terț.

Ultima parte a argumentației extinde ideea de proprietate privată justificată, și anume *a priori*, de la prototipul resursei rare, corpul uman, la celelalte bunuri. Hoppe demonstrează că argumentarea, și justificarea argumentativă a orice, presupune nu numai controlul exclusiv al resurselor corporale rare, ci și controlul altor resurse în egală măsură. Oamenii nu trăiesc doar cu aer și cu dragoste. Ei au

nevoie pentru a supraviețui de un număr mai mic sau mai mare de alte lucruri. (Doar cine supraviețuiește poate purta o argumentație, ca să nu mai vorbim de o viață confortabilă). Finalmente, ajungem implacabil la concluzia că doar ideea lockeeană de stabilire a drepturilor la proprietate prin homesteading e principiul just de achiziție a proprietății. Hoppe folosește pur și simplu dovada prin *argumentum a contrario*: am dispărea ca specie dacă am decide ca în orice acțiune asupra unei resurse să așteptăm consensul unui *second comer*, acesta al unui *third comer* ș.a.m.d.

3. Alternativa austro-libertariană de reformă a gândirii de tip Law&Economics

Odată descris standardul natural și rațional al dreptului, relația dintre drept și economie devine mai puțin arbitrară.

După cum spuneam în introducere, urmându-l pe Hülsmann (2000), impactul legii asupra activității sociale poate beneficia de standardul dreptului natural și rațional argumentat. *Astfel, dacă legislația concretă este intrusivă în raport cu dreptul natural de proprietate, avem o ineficiență socială apriori, dacă legislația este consistentă cu standardul natural și rațional, avem cel puțin premisele (deși nu garanția) alocării eficiente a proprietății.*

Hülsmann propune o analiză comparativă a două tipuri de apropiere, reciproc exclusive: sunt comparate efectele aproprierii realizate cu consimțământul proprietarului prezent al unui bun economic cu efectele ce decurg din apropierea ce ar putea fi realizată fără consimțământul acestuia – și invers. Aceste efecte *relative* sunt *constante în timp și spațiu*. Ele reprezintă o clasă particulară de legități economice, denumite de Hülsmann ca *legi contrafactice ale aproprierii*.

Hülsmann argumentează faptul că studiul acestor legități permite evaluarea impactului *legislației* asupra economiei, fără a mai recurge la ipoteza adițională a *stării de echilibru*. Ele arată *apriori* că agresiunile contra persoanei & proprietății – definite potrivit „standardului

natural” sau în terminologia lui Franz Oppenheimer¹ „mijloacele politice” de dobândire a proprietății, ca opuse celor economice – reprezintă, cu necesitate, *alocări ineficiente social ale resurselor rare, prin aceea că apriori bunăstarea cuiva se construiește pe penalizarea altuia.*

“This comparison has a rather particular character, though, that needs to be emphasized. Because the alternative between economic and political means is dichotomous, the choice of one of them precludes the other. If Jones decides to buy Smith’s fish by exchanging it against his apple, he thereby precludes stealing the fish; and if he does steal the fish he thereby precludes buying it or receiving it as a gift. It follows that the comparison between the two possible courses of action is a counterfactual one. Whatever Jones does, one compares it to what he could have done instead. Thus assume that Jones buys the fish from Smith. Considering this fact one can assert that both are better off than they otherwise would have been—”otherwise” connoting the counterfactual alternative that Jones steals the fish. For in this case only Jones would be better off than he otherwise (in the case of purchase) would have been, whereas Smith would be worse off.

As this example shows, for the application of our counterfactual analysis of appropriation it plays no role which sort of appropriation takes place in actual reality. If Jones steals the fish we can compare the implications of this action to the (counterfactual) implication of him buying the fish or receiving it as a gift. If he buys the fish or receives it as a gift we can compare this factual course of action to the counterfactual impact of him stealing it. Thus, either way, we apply counterfactual analysis to explain what happens by relating it to what could have happened instead. And the counterfactual laws that we uncover through this sort of analysis are laws of appropriation.”² (Hülsmann 2000, 63)

¹ Franz Oppenheimer (*Der Staat*, 1929) susține că există două modalități de a obține resurse în orice comunitate: *calea economică* = apropiere originară, producție, liber schimb (*instituția proprietății*) și *calea politică* = agresiunea sau amenințarea cu agresiunea (altfel spus, *instituțiile politice*).

Diferența dintre cele două modalități de dobândire a resurselor dă naștere la două mecanisme instituționale de interacțiune a indivizilor: *societatea* = cadrul de desfășurare al schimburilor mutual consimțite, deci, *calea economică* și, respectiv, *statul* = mecanismul instituțional(izat) de alocare ierarhică a resurselor, deci, *calea politică*

² “These laws exist irrespective of the degree to which a society is peaceful or violent. Reality might feature a Hobbesian war of everyone against everyone else, or an earthly paradise in

Probabil cele mai bune și complete tratamente în domeniu, în cadrul Școlii Austriece, deși neformalizate explicit sub umbrela domeniului numit îndeobște *Law & Economics*, sunt partea a șasea din tratatul lui Ludwig von Mises (*Ațiunea umană*), parte intitulată „Economia de piață obstrucționată” și, respectiv, continuarea tratatului lui Murray Newton Rothbard (*Man, Economy and State*), și anume „Power and Market”.

Bunăoară, să luăm cazul extrem al socializării proprietății, al socialismului. Efectele acestei legi/politici asupra *eficienței și avuției sociale* sunt discernabile *a priori*, analizabile contrafactual, opunând standardul ordinii proprietății agresivului ei (vezi Hoppe 1989, cap. 3).

Exemplul poate fi extins și asupra analizei, perfect legalelor taxe și impozite, reglementări și privilegii, inflație simplă și expansiune monetară a creditului.

Doar într-o astfel de perspectivă devine legitimă problematizarea eficienței activităților „legale”, dar *agresiv* intervenționiste:

— Efecte “economice”:

- *Scăderea relativă a ratei investițiilor, a ratei formării capitalului.* Economisirea/ investirea sunt demotivate prin raportare la consum, de vreme ce “socializarea” îi favorizează pe cei care nu folosesc/ nu produc/ nu contractează mijloacele de producție, crescând corespunzător costurile relative pentru cei care fac acest lucru. De aici

which not a single violation of property occurs or has to occur. Yet we can understand both of these extreme cases by reference to what would have happened if the other method had been applied to some extent. Speaking about perfect peace one can assert for example that “the division of labor and physical productivity is here greater than it otherwise would have been.” That is, the division of labor and the resulting production is greater than it would have been if invasions of property had deterred people from cooperating. And similarly one can assert that “a Hobbesian war diminishes the standard of living below the level it would otherwise have reached.” It would make no sense to assert that a Hobbesian war makes everyone worse off if it were an unavoidable event governed by laws of dead nature. We can conceive of the economic implications of the decision to wage such a war only through a counterfactual comparison with the implications of the alternative decision, namely, not to wage such a war.” (Hülsmann 2000, 63)

rezultă automat un efect de sărăcire relativă și o scădere a standardului de viață în viitor. În mod absolut natural, își fac apariția, ca “supape”, economia subterană și piețele negre.

- *Folosirea risipitoare a factorilor de producție*, adică o folosire care, în cel mai bun caz, va satisface nevoi secundare iar, în cel mai rău, nu va satisface nici un fel de nevoi, ci doar va mări costurile. Asta deoarece “socializarea” restricționează capacitatea de reorganizare și redirecționare a întregii structuri productive a societății, ca reacții absolut naturale la schimbările neîncetate care survin în structura cererii consumatorilor, în rețetele tehnologice sau în datele mediului. Din nou, rezultă sărăcie.

- *Supra-utilizarea factorilor de producție dați*. Un proprietar privat își propune maximizarea valorii produselor sale plus cea a resurselor folosite pentru producerea lor, fiind proprietar și al unora și al celorlalte. El va fi înclinat să înceteze producția în momentul în care valoarea produsului marginal va fi mai mică decât deprecierea capitalului. Un administrator al cărui venit e dependent de cantitatea de produse va fi tentat să depășească planul, pe seama scăderii valorii capitalului. Rezultă o sărăcire relativă a societății.

— Efecte asupra structurii tipurilor de personalitate în cadrul societății (criza mentalităților):

- *Atrofîerea capacităților productive*.

“Capacitatea de a percepe și de a anticipa situațiile în care bunurile sunt rare, de a exploata oportunitățile productive, de a fi conștient de posibilitățile tehnologice, de a anticipa modificările în structura cererii, de a dezvolta strategii de marketing și de a detecta șansa unor schimburi reciproc avantajoase, pe scurt, capacitatea de a munci, de a iniția activități productive și de a reacționa la nevoile altor oameni, se va diminua, dacă nu va dispărea într-un tot.” (Hoppe, *op.cit.*)

- *Cultivarea, în contraponderă, a talentelor politice și bătălia pentru privilegiile redistribuției*.

“Este din ce în ce mai important să ai abilitățile specifice unui politician, adică ale unei persoane care reușește să obțină sprijin public pentru poziția sa prin persuasiune, demagogie și intrigă, prin promisiuni, mită și amenințări. În funcție de intensitatea dorinței de a obține venituri mai mari, oamenii vor trebui să petreacă mai puțin timp pentru a-și dezvolta abilitățile productive și mai mult timp pentru a-și cultiva talentele politice.” (Hoppe, *op.cit.*)

Concluzii

Scopul acestei lucrări a fost să arate importanța modului în care se constituie *proprietatea* (potrivit standardului natural și rațional al *self-ownership*-ului și *homesteading*-ului) în evidențierea impactului legii pozitive, ce operează în mod concret într-o societate, asupra gradului în care piața (ca indivizi care o compun, nu ca entitate abstractă) se achită de sarcinile sociale (alocarea eficientă a resurselor *qua* satisfacere a nevoilor în ordinea importanței lor sociale „dovedite” monetar prin mecanismul prețurilor din piață), iar *avuția socială* sporește sau nu.

„Etica politică, legiferabilă, precede logico-praxeologic ideea de eficiență economică și condiționează armonia socială vizibilă (care nu implică numai decât deplina armonie invizibilă, dar este implicată de ea). Fiindcă eficiența economică variază în funcție de drepturile de proprietate considerate legitime (etice), în vreme ce societatea dialogului interpersonal nemutilat nu este posibilă decât în condițiile sistemului de proprietate liberal [...]

Liberalismul este, din această perspectivă, etica politică a non-conflictului fizic sau vizibil, coextensivă cu armonia socială a civilizației dialogului interpersonal pașnic, iar armoniile sale economice sunt un corolar important [s.a.]” (Comănescu 2002)

Comparațiile între cele două stări alternative – apropiere voluntară și, respectiv, apropiere agresivă – permit evaluarea impactului unei acțiuni (considerat sau nu ca „legal” în mod formal) care presupune apropiere a proprietății și care se săvârșește sau este planificată a se

săvârși, comparativ cu implicațiile modului în care apropierea ar fi fost făcută în celălalt mod.

Aceste comparații sunt extrem de relevante pentru luarea deciziilor de *politică publică*, îndrăznim să spunem infinit superioară arbitrarelor analize cost-beneficiu, legitimația de serviciu a decidentului politic pretins sofisticat. Faptul e dovedit de aceea că încă din zorii științei economice clasice, economiștii erau conștienți că argumentele lor despre o anumită politică publică sau alta aveau nevoie de o analiză comparativă a respectivei în raport cu starea de *laissez-faire* (indiferent că din motive anume decizia lor evidenția „necesitatea” politicii).

Analiza austriacă din domeniul *Law & Economics* poate fi considerată ca alternativa mainstream-ului actual, preocupat să obiectiveze, din arbitrar, actul de justiție, imaginând design-uri pretins eficiente pentru stări viitoare obținabile doar printr-o realocare a titlurilor de proprietate de la cei care le-au dobândit neintrusiv, la cei așteptați să creeze efecte „*sinergice*” ale *eficienței* (ex.: via „coeziune și convergență”).

“The Austrian approach to law & economics [...] emphasis on the need to base social theories on existing people’s choices (as opposed to someone’s guess about possible future choices) is the source of different requirements for judges to base their decisions upon. As Ludwig von Mises put it: No sensible proposition concerning human action can be asserted without reference to what the acting individuals are aiming at and what they consider as success or failure, as profit or loss. Instead of looking forward and trying to calculate an optimal outcome, the Austrian approach urges judges to look backward and try to find the way to the resolution of the conflict in the contractual relations between the parties, social norms, or logic of private property. It would become crucially important, for example, who came first to the place, what is implied by the title of ownership, who promised what, etc., instead of who is the least-cost-avoider, what are market prices of goods sold, or what the judges think about the future. Respect for people’s values and choices must form the core of the science of law & economics. For decades, the Austrian approach has remained devoted to this principle. In the process, it has given us many important insights into the logic of social processes.” (Șima 2004, 85)

Indirect, lucrarea de față este un elogiu adus simplității și realismului analitic mai ales în zona științelor sociale, unde firescul este mai ușor de (auto)contemplat prin pură rațiune decât fenomenele mijlocite de simțuri. Dreptatea este un concept ontologic observatorului, care face caduc amestecul simțurilor, măsurărilor, precum și raționamentele bazate de premise nerealiste sau stări emoționale. Rațiunea este suficientă aflării dreptății, cum poate, o credință superioară, transcendentă, îi poate asigura supraviețuirea în iminent. Ca om de știință, misiunea este găsirea ei prin mijloacele corecte, legitime. Este minimul pas pe care doar Providența îl poate, da!, vreodată, suplimenta.

Bibliografie

Coase, Ronald. [1960] 1990. The problem of social cost. *The Firm, the Market, and the Law*, cap. 5, 95–156. Chicago: University of Chicago Press.

Comănescu, Dan Cristian. 2002. Despre har și libertate. Nicolae Bobia în dialog cu Dan Cristian Comănescu. <http://misesromania.org/294/>.

Hayek, Friedrich A. 1973. *Law, legislation and liberty: rules and order*, vol.1. Routledge and Kegan Paul, London.

Hoppe, Hans-Hermann. 1988a. The justice of economic efficiency. *Austrian Economics Newsletter* 1:1-4.

Hoppe, Hans-Hermann. 1988b. The ultimate justification of the private property Ethic. *Liberty* 2 (1), September.

Hoppe, Hans-Hermann. 1989. *A theory of socialism and capitalism*. Boston: Kluwer Academic Publishers.

Hoppe, Hans-Hermann. 1992. On praxeology and the praxeological foundation of epistemology and ethics. În *The Meaning of Ludwig von Mises*, Jeffrey Herbener ed., Boston: Kluwer Academic Publishers.

Hoppe, Hans-Hermann. 1993. *The economics and ethics of private property. Studies in political economy and philosophy*. Boston: Kluwer Academic Publishers.

Hoppe, Hans-Hermann. 1995. *Economic science and the Austrian method*. Auburn, Al.: Ludwig von Mises Institute.

Hülsmann, Jörg Guido. 2000. The apriori foundations of property economics. *The Quarterly Journal of Austrian Economics* 7 (4), Winter: 41–68.

Hülsmann, Jörg Guido. 2004. Editorial. *The Quarterly Journal of Austrian Economics* Vol. 7, No. 4 (Winter 2004): 3–6.

Jora, Octavian-Dragomir. 2009. Trei teorii liberale ale proprietății și fundamentele analizei economice în termeni de proprietate (I – Mises și utilitarismul liberal). *CEconomica* 1:91-119.

Jora, Octavian-Dragomir. 2009. Trei teorii liberale ale proprietății și fundamentele analizei economice în termeni de proprietate (I – Mises și utilitarismul liberal). *CEconomica* 2:109-138.

Kinsella Stephan N. 1996. New rationalist directionism libertarian rights theory. *Journal of Libertarian Studies* 122 (Fall): 313-326.

Kinsella, Stephan N. 1995. Legislation and the Discovery of Law in a Free Society. *Journal of Libertarian Studies* vol. 11, no. 2, Summer.

Krecké, Elisabeth. 1996. The nihilism of the economic analysis of law. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines* March 1996, 3.1, pp.19-37.

Krecké, Elisabeth. 2002. Economic analysis and legal pragmatism. *International Review of Law and Economics*, Elsevier, vol. 23(4), pages 421-437, December.

Locke, John. 1999. *Al doilea tratat despre cărmuire*. Editura Nemira, București.

Menger, Carl. 1976. *Principles of Economics*. Translated by James Dingwall and Bert F. Hoselitz. New York: New York University Press.

Moșteanu, Tatiana; Iacob, Mihaela. 2008. "Teorii și abordări privind scopul și principiile analizei cost-beneficiu". Supliment *Economie Teoretică și Aplicată*. Volume 11(528).

Peden, Joseph R. 1977. "Property Rights in Celtic Irish Law". *Journal of Libertarian Studies*, vol. 1, no. 2.

Posner, Richard A. 1977. *Economic Analysis of Law*. Little, Brown and Company, Boston et Toronto.

Rothbard, Murray Newton. 1978. *For a new liberty*. New York: Collier Books.

Rothbard, Murray Newton. 1995. *Economic Thought Before Adam Smith* (vol. I) și *Classical Economics* (vol. II). Aldershot, England and Brookfield, Vt.: Edward Elgar.

Rothbard, Murray Newton. [1979] 1997a. The myth of efficiency. *The logic of action one: method, money, and the Austrian school*, 266-273. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Rothbard, Murray Newton. [1956] 1997b. Toward a reconstruction of utility and welfare economics. *The logic of action one: method, money, and the Austrian school*, 211-255. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Rothbard, Murray Newton. 1998. *Ethics of liberty*. New York: New York University Press. Traducere din limba engleză de Dan Cristian Comănescu și Mihai-Vladimir Topan, <http://misesromania.org/75/>.

Sechrest, Larry J. 2004. Praxeology, economics, and law: Issues and implications. *Quarterly Journal of Austrian Economics*. Vol. 7, No 4 / Dec.

Šíma, Josef. f.a. The Logic of Social Action: Austrian Law-and-Economics.

economics.gmu.edu/pboettke/workshop/spring04/GMU_law_economics.doc

Šíma, Josef. 2004. "Praxeology as Law & Economics", *Journal of Libertarian Studies* Volume 18, no. 2 (Spring 2004), pp. 73-89.

Toohey, John J. 1952. *Notes on Epistemology*. Washington, D.C., Georgetown University.

Ulen T.S. 1999. The present and future state of law and economics. *New Developments in Law and Economics, Erasmus Programme in Law and Economics*, vol.2, OTT C.-Schäfer B.(eds.), 320.

Wild, John. 1952. Natural Law and Modern Ethical Theory. *Ethics*. Octombrie.

Octavian-Dragomir JORA (11.03.1980), Lector universitar la Catedra de Relații Economice Internaționale, Academia de Studii Economice București, doctorand în economie (cu o teză intitulată *Relația proprietate-management în compania internațională modernă*); specializat în economie și politică internațională; jurnalist, multiplu premiat pentru publicistică, șeful secției "Externe" la revista "Piața Financiară".